

GÖRÖMBEI ANDRÁS

Németh László kereszténysége

I.

Németh László grandiózus életművének a centrumában az üdvösségügy, az embert ön maga fölé emelő magatartás-minőség kimunkálása áll. „Németh László számára az élet az idea őrzése, a mű: az idea formába öntése. A kettő együtt: az üdvtan valóra váltása.”¹ Egész életműve az emberlét magasabb értelméért, hivatásának betöltéséért, üdvösségéért való küzdelem nagy vallomása.

A világtörténelem nagy korszakait tanulmányozva is mindig azt kutatta, hogy mi volt az az eszme, mi volt az a hajtóerő, amelyik az emberlét minőségét javító, történelmileg is érvényes, maradandó magatartás-minőségeket tud teremteni. A régi korokban ezt az embert ön maga fölé emelő eszmét a vallásban, helyesebben a vallásokban találta meg. A vallástörténetből azt a tanulságot vonta le, hogy a vallások középpontjába az üdvösségért folyó küzdelem áll.² Ezért is tekintette a vallást az emberiség legnagyobb találmányának. De ugyanezért vallhatta, hogy számára a vallás „nem istenlátás, hanem üdvösség-ügy”.³

Az életművét az üdvösség-ügy szolgálatának tekintő író igen gyakran választhatott történelmi drámáiban vallásos hősokeket. Könnyű volt azonosulnia velük, mert hite szerint a maga korában ő is „azt a közösség- és emberformáló erőt” védte, amelynek hősei életében „a vallás volt a páncélzata”: Csak a korba kellett visszahelyezkednie, s bátran lehetett „zsidó próféta, szerzetes-pápa, eretnek-vértanú vagy istenhívó polgár”, hiszen eme közös mag, az üdvösség-ügy folytán „hős és író lelkének az összefolyását a szerep nem akadályozta, inkább segítette”.⁴ A különböző régi korok szentjeiben, hőseiben az üdvösségügy képviselőit a jelenkorig ható, egyetemes érvénnyel formálhatta meg. Egy-egy ilyen történelmi hősébe még azt a mélyen-rejtekező reményét is belevihette, hogy egy-egy kor áldozatai már valójában túlmutatnak az adott koron. VII. Gergelyről írta, hogy bukásának mérete „már különös gazdag világnak volt kezdete. A századával összeférhetetlen századának egyik arca volt”,⁵ Az ószövetségi próféták példájában a magyarság sorskérdéseivel való küzdelemhez talált ösztönző anyagot, hiszen ezek a csodálatos emberek egy kis nép fiaiként bizonyították, hogy „a csapások még növeszteti is tudják a nép lelkét”, a legnagyobb baj idején szegezték szembe a megsemmisülés veszélyével „a hivatás, a világmegváltás reményét”. Az ő történetükből olvasta ki Németh László azt a vigasztaló eszmét, hogy a bajokat, történelmi csapásokat „az új, magasabb feladat történelem fölé emelkedés” ösztönzőjeként kell felfogni, hogy a nagyobb bajban nagyobb tervet kell készíteni.⁶ Ebből a gondolatból veszi ihletét a *Négy próféta* című drámája.

Elkészült művei mellett tervezett, de megvalósítani már nem tudott művei is telítve voltak a keresztény kultúra ösztönzéseivel. Jézus küldetés-tudatának kialakulásáról tervezett regényt, melynek centrumában ugyancsak a Németh László-i világjavító szándék állt volna: terve szerint „egy nagy, tiszta lélek... fájó tapasztalatai után egy nagy fellebbezést nyújt be a környező élet, az egész emberi nem ellen”.⁷ József és test-

véreinek történetét is önvalloماسos regénytervvel forgatta. A gyötretésekre adható szelíd válasz ragadta meg a történetben, mely igazában „Jézus előrevetülése a sötétebb századokba”.⁸

De nemcsak azok a művei sugározzák a szentség szellemiségét, amelyek szentekről, prófétákról, egyházi személyekről, hagyományos értelemben vett vallásos emberekről szólnak. Boda Zoltántól Égető Eszterig, Kertész Ágnesig valóban sok olyan embert ábrázolt Németh László, „akiket – maga az író is így látta – akár szenteknek is lehet tekinteni”.⁹

Németh László sokat foglalkozott a Bibliával és a kereszténység történetével. Egész életművét és annak önmaga által adott magyarázatát, értelmezését is mélyen áthatja a keresztény szellemiség és terminológia. Műveinek személyiségképeiben is megfigyelhető az a kettősség, s az abból kibontható további tagolhatóság, amelyről a Bibliáról értekezve beszélt: „A kereszténység azzal, hogy az Ószövetség könyveit az evangéliumok előtt megőrizte, az emberi lélek sötét geológiai mélyeit őrizte meg egy szelídebb, világosabb felszín alatt. Az Ószövetség s az Apocalipsis nélkül az Evangélium sokszor nagyon is légben lebegő, álomszerű lett volna. Az ember az Ószövetségben ismert rá magára s világára, s az Újszövetségben az orvosságra és megváltásra.”¹⁰ Németh László életművének is van egy realista, analitikus, tragikumra érzékeny, könyörtelen valóság szemléletéből táplálkozó ószövetségi rétege, s van egy, vállaltan utópisztikus, legendaállító evangéliumi boltozata. (Eszttikai szempontból e két, meglehetősen különmemű réteg társítása Németh László több művének leginkább problematikus vonása. Kísérletének nehézségét, sőt problematikusságát maga is érzekelte. Ezért írt sokkal kevesebb legendát, mint üdvözítési hajlama szerint szeretett volna. S legjobb műveiben ezért kap igen fontos szerepet a személyiség rossz, pusztító és önpusztító démonja is.)

Művészetének egyik meghatározó távlatosító és egyetemesítő vonatkozási rendszere a keresztény kultúra. Műveinek embergalériáját is jórészt keresztény terminológiával tipologizálta, midőn elkülönítette a szentet, a hőst és a szörnyeteget, s ezt a három alakot egyben három rangfoknak (paradicsom, purgatórium és pokol) minősítette. Ezzel a három alakkal és rangfokkal mérte a történelem alakjait és ezekkel próbálta irányítani saját érvényesülési ösztönét. „A szent, a tökéletes életű, világ és társadalom törvényit derülten és győztesen betöltő ember... A hős, aki küzdelmében bár elbukik, föl tudja mutatni a jót... A szörnyeteg: akiben megvan a nagyság nyersanyaga, de... a példa nem tud kibontakozni benne: erényei daganatszerűen elfajulnak...”¹¹ Hasonlóképpen a keresztény terminológia segítségével különítette el a drámát és a legendát. Eszerint a legenda a szentek élettörténetét, az üdvözülés útját mutatja be, a drámáiról pedig az elkárhozás vívódásaiba avat be.¹²

Németh László hőseiben olyan mélyen és egyértelműen mutatkozik meg az önfeláldozás miatt méltán krisztusinak is nevezhető üdvösségügy, hogy oszthatjuk Hege-dűs Lóránt véleményét, mely szerint „A Négy próféta, Gandhi, az ószövetségi és a XX. századi krisztusi üdvösségügy emberei, valamint a történelmi drámák hősei garantálják, hogy csak az írhat róluk ilyen hitelesen és életművét betetőzően, akiben magában is ott van ez az üdvösség”.¹³

II.

Az üdvösség-ügy valóban központi gondolata Németh László életművének, de az is kétségtelen, hogy az ő életművében kifejtett üdvösség-ügy vallási gondolatai teljeséggel szekularizáltak, s ez a tény nagyarányú és gyökeres egyházkritikát is jelent.¹⁴

Németh László egyházkritikájának az a lényege, hogy szerinte az egyházak helyesen ismerték föl a személyiségben lévő vallásos ösztönt, s a maguk fénykorában annak tudós gondozói voltak és nagy kultúrát, magasrendű erkölcsiséget tápláltak. Később azonban belemerevedtek dogmáikba, makacsul ragaszkodtak a régi korok világgép-elemeihez. A természettudományok előretörésével hasadás jött létre eme vallásos ösztön és az ész igényei között.

Németh László elmélyülten tanulmányozta azokat a nagy kísérleteket – Tolsztoj és Toynbee-ét egyaránt – amelyek a nagy történeti vallásokból azt a belső lényeket próbálták átmenteni egy új, nagy, alakatlan vallásba, „invariáns”-ba, „ötödik evangélium”-ba, olyan vallásos szellemiségbe, amelyre minden kor emberének szüksége van.¹⁵

Történeti vizsgálódása azt tanúsította számára, hogy a vallás és az ész szembe került egymással, s ez máig tartó meghasonlást idézett elő az emberiségben. Ezt a nagy törést szerette volna megszüntetni – de mindkét irányban engedmények nélkül. Tolsztoj és Toynbee kísérletét egyaránt az engedmények miatt nem tartotta megnyugtatónak. Az előbbit az elhívés mozzanata, az utóbbit az ész és hit közötti demarkációs vonal meghúzása miatt bírálta. Bizonyára „az elhívés” ténye miatt hiányoznak hihetetlenül tág érdeklődési köréből a XX. század klasszikus teológusai.¹⁶

Németh László igénye és felismerése az, hogy az emberletet nemesebb, magasabb rendű életminőségre emelő vallásos ösztönöket ápolni „nemcsak az elhívés gyötrelme, az ész megálázása árán lehet, mint ahogy azt az egyházak kívánják”.¹⁷ Olyan, az elhívés „halálugrása”, az agy botlása nélküli magatartásfilozófiát dolgozott ki szépirodalmi műveiben és tanulmányaiban egyaránt, amelyik az emberben lévő, a kulturális örökség hozományaként élő transcendens erkölcsiséget személyes istenhit nélkül is mozgósítani tudja, s amelyik éppen ezért nem ütközik a ráció követelményeivel. Erre a magatartásfilozófiára már az *Emberi színjáték* hőisével rátalált, s ezt erősítette, ezt bátyázta körül egy életen keresztül – itt számba nem vehetően – változatos módokon. Így menti át a kereszténység etikájának időtálló értékeit a mai korba úgy, hogy ezekben az értékekben hitetlenek és hívők egymásra találhassanak.

Ebben a magatartásfilozófiában „Lényeges megkülönböztető tényező, hogy a keresztény dogmák helyét az etika, a morál, az emberi szentség foglalják el”.¹⁸ Ösztönzői között a görögségnek és a protestantizmusnak fontos helye van.

Németh László éppúgy nem folyamodik a természetfeletti hithez, mint a görögök. *Vallások* című dialógusában fogalmazza ezt meg Villányi: „Az istenek fölötté állnak az elhívésnek: ők az élet nagy realitásai, megragadni lehet őket, hinni vagy el nem hinni: méltatlan hozzájuk. Az elhívést a kereszténység keverte össze a vallással: a görögök istenei nem tették próbára az ember hiszékenységet: a világ olyan övében éltek, ahol a valóság mellől elmarad a kétségbevonás értelme.”¹⁹ Egy-egy jelleg tökéletes kibontakozását, abszolút minőségét kapta Németh László a görög kultúrától. Minőségről szólva Németh László mindig magasba törésről, a teljesség vágyáról, a magaslat lehetőségéről beszél. Így kapcsolódik össze az ő vallásossága a minőség fogalmával. „Isten: ragaszkodás lelkünk magaslataihoz” – fogalmazta meg a maga különleges, személyes Isten nélküli vallásosságának lényegét.²⁰ Ez az ő korokhoz kötött világnézeti

elemektől megtisztított, tettekben megnyilatkozó néma vallása, mely a lelkiismeret belső hangját követi, igazolását is önmagában, a személyiség belső harmóniájában nyeri el.

Az eszmény felé törekvést, az üdvösség ösztön működését irányító belső hangnak a megfelelőjét is megtalálta a görögöknél a foné tisz daimonioszban, melyre Platón szerint Szókratész mint tettei irányítójára hivatkozott.²¹

A vallásos ösztönből Németh László ezt a belső hangot, a foné tisz daimonioszt, az üdvösség ösztönt tekintette legfontosabbnak. Ennek hatékonyságát segítette a benne is meglévő aszkétai és gyülekezeti ösztön, az önfegyelmzés és a társulás képessége, valamint a személyiség felelőssége. A vallásos ösztönnek ezek azok az elemei, amelyek képesek felnöveszteni a személyiséget olyan autonóm lényé, amelyik a minőségi élet révén belső nagyságában kap végső igazolást.²²

Ebben a belső személyességben erősítette, igazolta őt a protestantizmus, melyet óriási lépésnek tekintett az „Isten emberbeköltözésében”. És megerősítette a hozzá bármely vallásos gondolkodónál közelebb álló Ady, akiben – szerinte – a protestantizmus lépett tovább, s „minden ponton tovább lépett”.²³

Németh László számára a protestantizmus a vallásos állapot egy formája: nem Lutherrel kezdődött, hanem legalább kétezer évvel korábban, s messze túlrad ma is egyházain. A protestantizmusban a kereszténységen belül a görög jelleg jegyeire ismer: „A protestantizmus az emberből szóló isten vallása. Azé az istené, aki nem a világ rendjében hangos, hanem az akaratunk tövén.”²⁴ Erre a „benne lakó, sugalló” istenre hivatkozott védőbeszédében az istentagadással vádolt Szókratész is. Ez a foné tisz daimoniosz. Ez a minőség hangja az emberben. Ebben hisz Németh László. Ezt a hitét az értelme sem tudja kikezdeni, hanem inkább táplálja. Belső tapasztalatából és az egyetemes kultúra üzenetéből, az életminőség emelésének vágyától hajtva alakított ki életművében Németh László egy olyan magatartás-ethoszt, amelyik – hite szerint – a XX. század embere számára is biztosítani képes a személyiség és a közösségek emelkedő minőségű életét. Ez az ő üdvösségharca. Ez az ő üdvössége. Ez az ő személyes Isten nélküli isten-hite. Profán szentsége, néma vallása. Életművét áttekintő nagy tanulmányát is ennek a tömör összefoglalásával zárta:

„De ha Istennek a világ mögött áll, abban csak részben megvalósult s bennünk is megvalósulásért küzdő lehetőséget tekintjük, akkor a világtól elhagyva, de lelkünkben meg nem törve, amíg bírjuk: ennek a lehetőségnek tömjénezni, mégiscsak olyasvalami lesz, mint a karthauzi imája Istenéhez.”²⁵

JEGYZETEK

1. Sándor Iván: Németh László üdvtana. 1981. 11.
2. Németh László: A „vallásos” nevelésről. In.: Sajkódi esték. 1974. 42.
3. Németh László: Vallások. In.: Sorskérdések. 1989. 187.
4. „Szerettem az igazságot, gyűlöltem a hazugságot”. In.: „A szellem: rendező nyugtalanság.” Beszélgetések Németh Lászlóval. 1992. 192.
5. Németh László: Tizenegyedik század. In.: A minőség forradalma – Kisebbségben. 1992. I. 117.
6. Németh László: Az Ószövetség olvasása közben. In.: Megmentett gondolatok. 1975. 78.
7. Uo. 73.
8. Uo.
9. „Szerettem az igazságot, gyűlöltem a hazugságot”. In.: „A szellem: rendező nyugtalanság”. Beszélgetések Németh Lászlóval. 1992. 193.

10. Uo. 80.
11. Németh László: Előszó a Sámsonhoz. In.: Megmentett gondolatok. 1975. 268.
12. Németh László: Dráma és legenda. In.: Két nemzedék. 1970. 578.
13. Hegedűs Lóránt: Németh László üdvösségügye. 1985. kézirat. 69.
14. Hegedűs uo. 51.
15. Németh László: A „vallásos” nevelésről. In.: Sajkódi esték. 1974. 14.
16. Hegedűs Lóránt tanulmányában sajnálkozik ezen. In.: 72.
17. Németh László: A „vallásos” nevelésről. In.: Sajkódi esték. 1974. 18.
18. Kósa László: Németh László protestantizmusa. In.: A mindentudás igézete. Tanulmányok Németh Lászlóról. 1985. 129.
19. Németh László: Vallások. In.: Sorskérdések. 1989. 186.
20. Vö.: Szabó Ferenc: Németh László hite. In.: Az író rejtettebb birtokán. Írások Németh Lászlóról. 1992. 22–26.
21. Németh László: A „vallásos” nevelésről. In.: Sajkódi esték. 1974. 18–19.
22. Uo. 72.
23. Németh László: A teológus Ady. In.: A minőség forradalma – Kisebbségben. 1992. I. 459
24. Németh László: Két templom közt. In.: Életmű szilánkokban. 1989. I. 469.
25. Németh László: Negyven év. In.: Negyven év. Horváthné meghal. Gyász. 1969. 70.

SÜTŐ ANDRÁS, NÉMETH LÁSZLÓ ÉS GRÓF KEMÉNY JÁNOS

Ku. 79. dec. 3.

Kedves Józsa!

Két leveled vettem, csak most válaszolok, oly nagyon benne voltam a munkában. A Szuzai Menyegző-t végül befejeztem, sorára vár Kolozsvárott a nálatok vagy a Nemzetiben, vagy a Madách-ban, nem dönt még el. A közlés dolgában pedig azt mondhatom: a Tiszatáj-nak adom. Mert kérte, és mert hoztam oly kegyes-figyelmes. De addig nem közölhető, míg a kolozsváriak be nem mutatják, amire állítólag januárban kerül sor. Nyolcvan gépelt oldal. Remélem, közölhető is... Már most a Csoóri. Ha lehet, küldök valamit, de nem egészen bizonyos, sokmindentre való tekintettel. Addig is jó lenne, ha elnéznél - néznének mifelénk. Lám, a házzsantelő is elmaradt, sovány volt, de jobb is lehetne, ha akár ez évben, akár januárban eljöhetheték.

Addig is ülél:

Sütő

SÜTŐ ANDRÁS ÉS ANNUS JÓZSEF